

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата психологічних наук, старшого наукового співробітника Мацегори Яніни Володимирівни на дисертаційну роботу Казакової Єлизавети Сергіївни «Трансформація ціннісно-сміслової сфери особистості під впливом пролонгованої вітальної загрози COVID-19», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Коронавірусна хвороба та пандемія стали новим видом надзвичайної ситуації, в переживанні якої є виражена загроза життю, здоров'ю, матеріальному добробуту, стабільності, психічному стану, впевненості у майбутньому тощо. Незрозуміла природа та чинники виникнення вірусу, невідомі особливості його впливу на організм людини, специфіка його лікування, невпевненість в дієвості профілактичних заходів і їх віддалених наслідків на здоров'я, широкомасштабні і суворі карантинні обмеження та невизначеність щодо їх тривалості, нагнітання панічних настроїв з боку неофіційних ЗМІ, певна стигматизація тих, хто захворів на коронавірусну хворобу та відсутність протоколів щодо надання психологічної та іншої допомоги великій кількості людей, які мають перебувати в карантині, дозволили описати ситуацію, яка склалася у суспільстві, як пролонговану надзвичайну ситуацію з вираженим вітальним компонентом.

Пролонгованість та вітальність цієї надзвичайної ситуації гостро поставили питання визначення природних шляхів психологічної адаптації до неї, їх ефективності та можливостей вдосконалення з метою розроблення стратегій надання психологічної допомоги тим, хто страждає. Тривалість та глибина впливу цієї надзвичайної ситуації помістили у фокус уваги дослідників ціннісно-сміслову сферу особистості, як один із найбільш потужних інструментів адаптації, що відкриває доступ не лише до особистого ресурсу, але й до ресурсу суспільства, до якого належить людина.

Отже, *актуальність теми* дисертаційного дослідження є достатньо обґрунтованою Казаковою Єлизаветою Сергіївною. Обрана нею тема дослідження безумовно є важливою та своєчасною.

Зв'язок з науковими програмами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи Національного університету цивільного захисту України у межах науково-дослідної роботи «Психологія професійного здоров'я працівників сектору безпеки та оборони України» (№ ДР 0120U000003) та пов'язане з реалізацією Постанови КМУ від 11 березня 2020р. № 211 Київ «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» та Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 24.04.2021 № 771 «Протокол надання реабілітаційної допомоги пацієнтам з коронавірусною хворобою (COVID-19) та реконвалесцентам».

Мета дисертаційної роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні особливостей трансформаційних змін ціннісно-смілової сфери особистості під впливом вітальної загрози, спричиненої пандемією COVID-19.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у наступному:

- *вперше* вивчено динаміку ціннісно-сміслової сфери особистості з різним ставленням до пандемії COVID-19; проаналізовано сутність трансформаційних змін у ціннісній та смисложиттєвій сфері особистості до та після захворювання на COVID-19; розроблено психологічні профілі осіб із різним типом переживання пандемії COVID-19;

- *уточнено та доповнено* перелік соціально-демографічних детермінант, що обумовлюють трансформаційні зміни у межах ціннісно-сміслової сфери особистості;

- *дістали подальшого розвитку* уявлення про сутність та ознаки трансформаційних процесів у ціннісно-смісловій сфері особистості, яка переживає пролонговану загрозу власному життю та здоров'ю.

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційна робота загальним об'ємом 281 сторінка, складається з анотації, змісту, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел зі 157 найменувань і 7 додатків, містить 24 рисунки та 62 таблиці.

Аналіз змісту дисертаційної роботи

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету дослідження та завдання, визначено об'єкт, предмет та методи дослідження, сформульовано наукову новизну і практичне значення одержаних у роботі результатів досліджень та особистий внесок автора, а також апробація роботи та публікації.

У *першому розділі* проаналізовані підходи до визначення понять цінності, ціннісна та ціннісно-сміслова сфера особистості, ціннісні орієнтації та особистісні смисли; наведено класифікації цінностей; розглянуто підходи до розвитку і формування ціннісної сфери. Автор приділив окрему увагу умовам та чинникам трансформаційних змін у ціннісно-смісловій сфері особистості, визначивши що по завершенню етапів первинної та вторинної (професійної) соціалізації, що, зазвичай, передують періоду зрілості, система цінностей людини змінюється лише у кризові періоди. Відповідно, в теоретичному огляді також проаналізовані підходи до визначення і видів криз та поняття «загрози», в тому числі і вітальної.

У *другому розділі* наводиться психологічна характеристика пролонгованої вітальної загрози COVID-19, як загальна характеристика ситуації, що обумовила трансформацію ціннісно-сміслової сфери особистості та актуалізувала інші ресурси подолання цієї стресової ситуації. Наводяться визначення та характеристики пандемії, карантину, соціальної ізоляції та їх види. Додаткові матеріали щодо історії та відмінностей цих понять розміщено у додатках.

Відповідно, динаміка пандемії COVID-19 (введення трьох карантинів) та сформоване у населення ставлення до неї визначили структуру дисертаційного дослідження. Так, загальну вибірку дослідження у 142 особи було поділено на групи: 1) які відчувають та 2) майже не відчувають на собі негативний вплив ситуації. Додатковою підставою для поділу груп було перенесене захворювання на COVID-19. Передбачалось порівняння груп на трьох етапах, відповідно до карантинів (піків захворювання), що вводилися. Також планувалося здійснити врахування ефектів трансформації ціннісної сфери та наявних ресурсів подолання, що пов'язані із віком та статтю.

Психодіагностичні методи дослідження залучалися для визначення 1) ставлення до ситуації пандемії; 2) особливостей ціннісно-сміслової сфери; 3) інших ресурсів подолання, таких як копінг-поведінка, толерантність до невизначеності та ставлення до часової перспективи.

Використані статистичні методи дослідження мали дозволити оцінити виявлені зміни в ціннісно-смісловій сфері та їх ефекти, порівняти наявні в групах дослідження ресурси для подолання пролонгованої вітальної загрози; врахувати особливості пов'язані зі статтю та віком. При їх виборі враховувалась необхідність порівняння трьох вимірів, двох та більше незалежних вибірок, залежних вибірок, необхідність виявлення стійких смислових зв'язків між змінними.

У *третьому розділі* за допомогою авторської анкети був визначений зміст проблемних ситуацій та негативні переживання, які виникають під час карантину, та їх поширеність (у%) у основних (виділених за важкістю переживання загрози вірусу та карантину) групах дослідження. Здійснене порівняння цих груп на трьох етапах карантину за показниками Ціннісного опитувальника Шварца та «Смисложиттєвих орієнтацій» Д.О.Леонтєва, визначена внутрішня динаміка в кожній із груп. Окремо приділено увагу вивченню змінам цінностей та смисложиттєвих орієнтацій, які відбуваються при перенесенні захворювання представниками кожної із основних груп дослідження (виділених за важкістю переживання загрози вірусу та карантину). Досліджені зміни, які відбуваються у ціннісно-смісловій сфері після перенесення хвороби у чоловіків та жінок та у осіб молодого, середнього та похилого віку. Визначена динаміка змін (порівняння на 3 етапах) ціннісно-сміслової сфери у чоловіків, жінок, та групах молодого, середнього та похилого віку.

Підсумовуючи отримані результати, автор акцентує увагу на тому, що пандемії чинить вплив на трансформаційні процеси у ціннісно-смісловій сфері практично в усіх категоріях досліджуваних. Проте, своєрідною константою ціннісної сфери, яка допомагає пережити складні часи є цінності «Безпеки» та «Доброти».

У *четвертому розділі* вивчається копінг-поведінка, толерантність до невизначеності та ставлення до часової перспективи та її зміни (від першого до третього карантину) в групах виділених за важкістю переживання загрози вірусу та карантину.

В цьому ж розділі Казаковою Є.С. здійснена спроба презентації стійкості характеристик ціннісно-сміслової сфери у виділених групах дослідження у якості ціннісних профілів особистості з врахуванням важкості переживання загрози вірусу та карантину, пережитої хвороби, статті, віку.

Дослідниця робить висновок, що після перенесеної хвороби досліджувані з важким переживанням загрози вірусу стали більш реалістично сприймати власне життя, об'єктивніше оцінювати власні можливості, прагнути отримувати підтримку оточуючих, приймати себе та ситуації. У досліджуваних без важких переживань щодо вірусу перенесення захворювання супроводжувалося підвищенням значення цінностей безпечності середовища та зниження власних зазіхань і гедонізму.

Автор підсумовує, що переживання захворювання приводить до усвідомлення необхідності створення суспільно небезпечного простору життя, для чого необхідним є зниження егоїстичних потреб та докладання зусиль для вироблення спільних норм та правил, які мають унебезпечити людей в майбутньому від поширення згубних інфекцій та вірусів.

Четвертий розділ також містить практичні рекомендації психологам, які надають допомогу особам із важким переживанням пандемії.

Загальні висновки відповідають поставленим у роботі завданням, містять основні результати дисертаційного дослідження, свідчать про науково-практичні досягнення дисертанта.

Зміст дисертації дає змогу зробити висновок, що сформульовані у роботі завдання наукового дослідження є коректними, обґрунтованими та витікають із сучасного стану проблеми надання психологічної допомоги в адаптації при надзвичайних ситуаціях пролонгованої дії.

Рівень новизни результатів дисертаційної роботи. Результати є новими, що підтверджується аналізом наукової літератури, обґрунтуванням автором вибору предмету дослідження.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні отриманих даних у системі психологічного супроводу різних категорій населення, яке постраждало від пролонгованої надзвичайної ситуації з вираженим вітальним компонентом, викликаним пандемією.

Отримані результати було покладено в основу розробки психологічних профілів осіб з різним типом реагування на пандемію COVID-19, які доцільно враховувати при розробці рекомендацій щодо подолання важких психологічних наслідків пандемії.

Результати дослідження використовуються в межах виконавчого комітету Синельниківської міської ради (акт впровадження від 12.04.2023), та медичними працівниками КНП «Міська клінічна лікарня №8» Харківської міської ради, яка спеціалізується на лікуванні гострих та хронічних кардіологічних захворювань (акт впровадження від 17.02.2023), а також працівниками КНП «Міська поліклініка №11» Харківської міської ради (акт впровадження від 07.03.2023).

Особистий внесок здобувача. Наведені в роботі наукові матеріали та данні є самостійним внеском автора у вирішенні досліджуваної проблеми. Дисертантом самостійно проведений теоретичний аналіз проблеми дослідження, підібрано методи вивчення поставленої проблеми, виконано всі емпіричні дослідження, зроблено порівняльний кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.

Повнота публікацій. За результатами проведених дисертаційних досліджень здобувачем опубліковано 12 наукових праць, у тому числі 5 статей опубліковано у наукових фахових виданнях із психологічних наук, що входять до міжнародних науко метричних баз Index Copernicus, Academic Research Index – ResearchBib, Ulrich's Periodicals Directory, Root Indexing, Ulrich Web, Cite Facto тощо; 7 тез доповідей на конференціях.

Наведений у публікаціях матеріал повною мірою відображає основні результати та наукові положення дисертаційної роботи.

Оформлення дисертації. Структура, мова та стиль викладання відповідає вимогам оформлення дисертацій, затверджених МОН України (Наказ № 40 від 12 січня 2017 року). Мова та стиль викладання дисертації сприяють чіткості розуміння одержаних науково-практичних результатів, відповідають меті дослідження.

Дискусійні положення та зауваження

1. У вступі дисертант не формує наукову задачу; серед завдань дослідження немає чіткої вказівки на необхідність визначення наявних ресурсів подолання

продовженої вітальної загрози (копінгів, толерантності до невизначеності, часової перспективи) у представників виділених груп дослідження, та врахування їх при аналізі трансформаційних змін ціннісно-сислової сфери досліджуваних категорій, чому приділений значний обсяг 4 розділу дисертаційної роботи. Також завдання дослідження не відбивають пророблену дисертантом роботу із визначення змісту проблем та негативних переживань, які пов'язані із продовженою вітальною загрозою COVID-19.

2. У першому розділі, який присвячений аналізу сучасного стану проблеми трансформації ціннісної сфери, автором, на жаль охоплено не всі сучасні дослідження з наведеної проблематики. На наш погляд, дослідження тільки б виграло, якщо б автором більше уваги було приділено питанням змін в ціннісно-сисловій сфері особистості у осіб, які постраждали внаслідок надзвичайних ситуацій іншого походження. Це могло б допомогти дослідниці у подальшій інтерпретації отриманих нею результатів.

3. У другому розділі при описі вибірки дослідження доцільно в таблицях 2.2 та 2.3 наводити також данні у відсотках. Така інформація дозволила б робити більш якісні узагальнення щодо складу груп дослідження. Таблицю, яка присвячена узагальненню психодіагностичних методів дослідження, доцільно було зробити більш диференційованою, поділивши методики на блоки за призначенням: 1) визначення змісту проблем та негативних переживань у зв'язку із вітальною загрозою COVID-19 та їх інтенсивності; 2) дослідження ціннісно-сислової сфери; 3) дослідження наявних ресурсів для здолання життєвих труднощів. В основному тексті другого розділу також варто було навести більш детальну характеристику авторської методики та здійснену модифікацію «Незакінчених речень». Так, розробка інструментарію для дослідження нових тем є одним із практичних результатів, який доцільно висвітлювати в основному тексті дисертаційної роботи.

4. Окремо хочеться виділити дослідницький хист дисертантки, яка зуміла зорієнтуватися у новій для дослідників ситуації, змогла виділити в продовженій ситуації вітальної загрози COVID-19 певну етапність та зробити необхідні для дослідження зрізи. Звертає увагу і врахування при виборі статистичних методів таких аспектів як порівняння двох та більше вибірок, порівняння пов'язаних та непов'язаних вибірок тощо. Проте, робота значно виграла та виглядала більш цілісною, якби дослідниця ввела статистичні методи, що більш наглядно показали зв'язок (врахування) ресурсів здолання ситуації (копінгів, толерантності ставлення до невизначеності, ставлення до часової перспективи) з окремими цінностями чи їх профілями та трансформацією.

5. Автору варто було доповнити представлені ціннісні профілі узагальненими психологічними портретами кожної категорії учасників дослідження, в яких поєднувалась би інформація щодо змісту наявних проблемних ситуацій, інтенсивності негативних переживань, наявних ресурсів подолання та трансформації цінностей, що відбулася внаслідок переживання продовженої вітальної загрози вірусу взагалі та захворювання на коронавірусну хворобу зокрема. Це мало дозволити дослідниці більш чітко визначити загальний вектор надання психологічної допомоги різним категоріям населення, які страждають від «карантинного синдрому», позбавитися від дещо обмеженого «симптоматичного підходу» у формулюванні рекомендацій. Попри це, не можна не відзначити знання Казакової Є.С. сучасних технологій надання психологічної допомоги при різній «симптоматиці».

Вказані недоліки не впливають на обґрунтованість положень наукової новизни та позитивний характер одержаних у роботі наукових результатів, висновків і практичних рекомендацій.

Загальний висновок

У дисертаційній роботі Казакової Єлизавети Сергіївни «Трансформація ціннісно-сислової сфери особистості під впливом пролонгованої вітальної загрози COVID-19», яка подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 053 «Психологія», отримані суттєві нові наукові та практичні результати. Робота в цілому розв'язує наукову задачу – визначення трансформації ціннісно-сислової сфери під впливом пролонгованої вітальної загрози, як підґрунтя для розроблення рекомендацій з надання психологічної допомоги населенню, яке важко переживає пандемію COVID-19, з врахуванням досвіду перенесення захворювання, статті та віку.

Вважаю, що представлена дисертаційна робота за змістом та оформленням відповідає чинним вимогам Порядку з присудження доктора філософії, що затверджено Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12.01.2022 року № 44, а її автор – Казакова Єлизавета Сергіївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктор філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 053 «Психологія».

Офіційний опонент:

Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії України

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник

Яніна МАЦЕГОРА

Підпис Матсегори Я.В. засвідчую.

Заступник начальника Національної академії Національної гвардії України
Сергій МАРТИНЕНКО

